

VÁZLATOK A POSITIVISMUS TÖRTÉNELMÉBŐL.

— Első közlemény. —

I. Littré Emil.

Minden korszakban vannak tanok, miket helyeselnünk vagy elvetnünk lehet, de ignorálnunk nem szabad. Ilyen volt a XVII. században a cartesianismus, ilyen a XIX-ikben a positivismus. A positivismus mai napság nem pusztán egy philosophiai iskola, hanem össze van növe a korszak legnagyobb érdekeivel; a positiv nézetek már rég átlépték az iskola szűk határait és betöltik köröskörül a közélet minden terét és a hol csak virágzanak a positiv tudományok, a positiv philosophia hullámgyűrűivel mindenütt találkozunk. Innen érthető, hogy a positivismusnak theoretikus és még inkább megrögzött, practikus ellenfelei szintén nem zárkozhatnak el e rendszer ismerete elől és igyekezzenek azt saját álláspontjukból taglalni és vele leszámolni. Így tön Hermann *Gruber*, jezsuita atya is, ki 1889. évben a positivismus jelentőségét fölismerve, kiadta könyvét a positivismus megalkotójának, Comte Ágostnak életéről és tanairól.¹ E művével azonban csak fél munkát végzett, mert igaz ugyan, hogy a positivismus-

¹ August Comte, der Begründer des Positivismus. Sein Leben und seine Lehre. Von Hermann Gruber S. J. (Ergänzungshefte zu den «Stimmen aus Maria-Laach». — 45. Freiburg im Breisgau. Herdersche Verlagshandlung. 1889. 144 lap). 1 frt 20 kr.

nak főeszméit a legerőteljesebben és legélesebben Comte fejezte ki és ő adta meg neki az általános irányt, az elhatározó lökést, de az egy emberöltő óta a tudás és a közélet minden területén érvényeskedő positiv mozgalom concret kifejesztésére más férfiak és más, Comte közvetlen hatásától többé-kevésbé függő, szellemi áramlatok is közreműködtek. A szerző azért egy újabb művében ¹ részletesen bemutatja e mozgalom vezérférfiait és a positivismus elágazását Comte halálától napjainkig.

Szerző mindazokat a positivisták közé sorolja, kik a Comte-féle értelemben vett positiv methodusnak hívei. Eljárását a főpositivisták, Comte, Littré, Lewes stb. véleményével okadatulja, mely szerint a positivismushoz való tartozás eldöntésénél nem annyira bizonyos tanok fölvétele, mint inkább a positiv methodus elfogadása és alkalmazása a döntő, a mérvadó. Ekként roppant sok elágazásról kellett megemlékeznie és dicséretére válik, hogy az egész anyagot igen ügyesen, áttekintően tudta csoportosítani. Beszél ugyanis először a Comte halála után keletkezett s szorosan Comtera támaszkodó iskolákról Franciaországban. Itt mindjárt két ágra szakadt az iskola, a mennyiben az egyik áramlat, Littrével élén, Comte rendszerének csak első felét fogadta el és a mester azon tanait — melyekkel philosophiai munkálkodásának második időszakában rendszerét vallássá alakítá át — mellőzte. Ez irányt Gruber a dissidens positivisták iskolájának mondja. A másik irány, Pierre Laffitte-tel élén, az orthodox positivistákat foglalja magában. Gruber vázolja azután az orthodox iskola angol, svéd, brazíliai, chilei stb. csoportját és áttér a tulajdonképeni Comte-féle iskolákon kívül jelent-

¹ Der Positivismus vom Tode August Comte's bis auf unsere Tage. (1857—1891.) Von Hermann Gruber S. J. (Ergänzungshefte zu den Stimmen aus Maria-Laach. 52.). U. o. 1891. 194. lap. 1 frt 80 kr.

kező positiv mozgalmakra, miknek rajzolása közben előadja az angol John Stuart Millnek, Herbert Spencernek, Alexander Bainnek, Lewesnek, Cliffordnak, Maudsleynek, Darwinnak, Sullynak, Romanesnek, Huxleynek és Tyndallnak tanait, jobbara életrajzi adatokkal. A francia positivisták közül Hippolyt A. Taine, Ribot, a Société de psychologie physiologique, a hypnotikus iskola, Fouillée, Guyau, Richet, Bernard, de Robesty iránya van ismertetve. A németországi positivista irányzatról és a positiv szellem elterjedéséről kimerítő képet kapunk Dühring, Riehl, Laas, Lange, Vaihinger, Avenarius és különösen Wundt philosophiájának és tevékenységének vázolásával. Pietro Siciliani, Roberto Ardigo, Andrea Angiulli philosophiai működésének fejtegetése élénk világításba helyezi a positivismusként térfoglalását Olaszországban. Hogy mennyire meghódította a legelőkelőbb szellemeket és a legenergiusabb gondolkodókat a positivismus a jogtudomány, a társadalomtan, paedagogia és vallásán, különösen az összehasonlító vallásán terén: arról Gruber könyvének végső, az adatok halmazát tekintve kimerítőnek mondható szakasza tanuskodik.

A közvetlenül Comte-ra támaszkodó positiv iskolák fejtegetését megelőzőleg röviden megemlíti szerző, hogy Comte nemcsak egy philosophiai rendszert akart fölállítani, hanem a vallás egy nemét, az emberiség vallását is szervezni akarta. Már ifjúkorában egy új társadalmi rend létesítése lebegett szeméi előtt, melynek egyik legfontosabb szerve az exact tudományok képviselőiből alakult «szellemi hatalom» (pouvoir spirituel) lenne. Főmunkájában, a «Cours de philosophie positive»-ben, világos körvonalakban adta elő e «szellemi hatalom»-nak, ez «európai tudós testület»-nek, e «positiv nyugati comité»-nek, «a positivista egyház e permanens tanácsá»-nak társadalmi, erkölcsi, tudományos stb. hivatását, és feladatai közé sorolta azt is, hogy munkáját tovább fejleszse és az egész emberi életnek átalakítását a positiv alaptételek

értelmében előkészítse. 1848-ban Comte megkísérlé eszméjének, a társadalom újjáalakítását czélzó terveinek practikus megvalósítását a «positivista társaság» megalakításával. Éltének vége felé mint az általa létesített emberiség-vallás főpapja és mint az új «szellemi hatalom» legfőbb képviselője lépett föl. Nagyon természetes, hogy Comtet erősen foglalkoztatta az a töprengés, hogy mi történik megkezdett munkájával, halála után? Ki legyen az iskola feje? Eleinte Littré Emilt szemelte ki, de később (1852.) ezzel meghasonlott. Majd arra gondolt, hogy kedvencz tanítványát, P. Laffitte-et nevezi ki az emberiség második főpapjává. E tervről is lemondott; tanítványai között e fontos állásra méltót nem talált és meghalt a nélkül, hogy utódját társadalmi rendjének szabályai szerint ő maga jelölhette volna ki, de nem mulasztotta el megakadályozni Littré netaláni kísérleteit, mikkel philosophiai örökségét hatalmába keríteni törekednék. Comte ugyanis végrendeletileg intette tanítványait, hogy Littrét ne kövessék; de valamint Comte felesége, a mester határozott akarata ellenére, magához ragadta az anyagi örökséget, úgy e nő «ügyésze», a mester fáradozásai ellenére is, mint szellemi örököse lépett föl.

Új szerepében mint a «positivista iskola feje», nemcsak Franciaországban, hanem ennek határain túl is oly eredményeket vívott ki, hogy 1881-ben bekövetkezett haláláig nemcsak elhomályosítá a Comte által végrendeletileg művének folytatásával megbízott jogos örököst, az orthodox positivista iskolát, hanem a positivismusként vallásos és politikai oldalait is, melyekre pedig Comte a legnagyobb súlyt helyezte, teljesen elrejté. háttérbe szorítá. A Comte-hoz hű maradt orthodox iskola képviselői, a többek között Antoine, nem szüntek ugyan meg tiltakozni Littré ellen és szemére veték, hogy meghamisítja Comte tanait és Comte s philosophiája bármily nagy tisztelőjének adja is ki magát és tartja is annak a

világ, — Littré valójában, az igazi positivizmust tekintve csak a romboló szerepét játszsza. E tiltakozások dacára azonban a világ Littrét tartá a positivizmus lelkének, szellemének, hangjának, és a legszélesebb körökben a positivizmust oly formában és szerkezetben ismerték, mint a minőt Littré adott annak. Ellenben Comte iratait mindvégig a tudósnak csak szűk köre olvasta.

Littré Comte philosophiája iránt 1840-től kezdve rajongott és a nagy közönséggel a «National» cz. nagyon elterjedt folyóiratban ismertette meg e philosophiát. 1844-ben kezdte közzétenni e philosophiáról cikksorozatait, melyek később külön kiadásokban is megjelentek. E folyóiratban kezdte meg egyébként is philosophiai munkásságát. Eleinte föltétlenül esküdött a mester szavaira, de 1851. évtől kezdve mindinkább eltért mesterétől, azonban ennek életében nyilvánosan nem lépett föl ellene. Philosophiai művei közül Gruber különösen Littré főmunkáját, «Auguste Comte et la philosophie positive» (1863.; 3. kiadás 1877.) emeli ki, továbbá a «Conservation, Révolution, Positivisme» (1879.) cz. művét és a Littré által alapított, az orosz Wyruboff társaságában szerkesztett folyóiratot, a «La philosophie positive»-t (1867-től 1883-ig), melyben mint az iskola új feje terjeszté és fejleszté a positivizmust. Comte nevének fölszólítására sajtó alá rendezte és saját álláspontját föltüntető előszóval ellátta Comte főmunkáját. Ez előszót a Cours két első részletével együtt külön is kiadta.

Szerzőnk valamint Littrénél, úgy a többinél is a legnagyobb részletességgel és rendkívüli tájékozottságra, szorgalomra valló pontossággal gyűjti össze és sorolja föl az írók munkásságát és műveit. E tekintetben, a positivizmus körébe vágó, eddig megjelent művek irodalomtörténetét illetőleg, Gruber munkáját nagybecsűnek mondhatjuk. Nincs egyetlen némileg jelentékeny publicatio sem a világirodalomban, mely

munkájában felsorolva ne lenne. Ez érdemét el kell ismer-nünk, legyünk bármely véleményben a positivistákat ismer-tető és bíráló eljárásáról, miről későbben fogunk szólni.

A biographiai és bibliographiai részletek után szerzünk a Littré-féle positivismus általános jellegét ismerteti. Littré szel-lemét úgy tünteti föl, mint a mely a részletkutatásokra, mily-neket az irdalomtörténet és linguistika kíván, teljesen rátermett; tökéletes «philologus» volt, de nélkülözte a szellemnek a philosophustól megkívánható mélységét, eredetiségét, a fel-fogás terjedtségét és az áttekintést, a geniének a tünemények chaosába magasabb idealis egységet behozó, a dolgok elrej-tett viszonyait rögtön megragadó, valódi philosophiai tekin-tetét, az intuitió lendületét. Ebből érthető Gruber szerint, hogy bár Littré szakmára nézve orvos volt és bár a positiv philosophia kidolgozását élte feladatának tekintette: mégis ösztönszerűleg mindig linguistikai kutatásokhoz, fordult; e téren hagyott hátra valóban értékes dolgozatokat, mint milyen a világhírű «Dictionnaire de la langue française». Másfajta kutatásaiban is rögtön jelentkezik a philolog, így p. o. a positiv philosophia ismertetése közben fölhasználja a theo-logia ellen a bibliai szövegkritikát. E tekintetben összekötő kapocsnak lehet tartani Comte és Renan között.

Hogy Littré milyen szörszálhasogató, azt is igyekszik Gruber kimutatni és pedig azzal, hogy bemutatja, miként há-mozza le és fosztja meg eredeti jelentőségétől, értelmétől a posi-tivisták fődogmáját, mely szerint a vég- és kezdetokokra, az állagra és lényegre vonatkozó kérdések ismerésünkre nézve meg nem közelíthetők. Véleményünk szerint azonban Littré felfogása korántsem vetközteti ki a positiv fődogmát erejéből és eredeti jelentőségéből.

«Azok, kik azt hiszik, hogy a positiv philosophia az első és végokokra nézve valamit tagadna vagy állítana, té-vednek; e tekintetben semmit sem állít, semmit sem tagad.

Már állítani vagy tagadni annyit tesz, mint kijelenteni, hogy a dolgok kezdetéről és céljáról valamit tudunk. Jelenleg csak az bizonyos, hogy a dolgok két vége megközelíthetetlen előttünk és csak mi a két vég között van — iskolai nyelven ezt «relativ»-nak mondjuk — tartozik hozzánk.» (Littre: «Paroles de philosophie positive». 1859. 33. l.) «A positiv philosophia (e pontra nem lehet elégszer visszatérni) nem ismeri el sem a deismust, sem az atheismust, sem a pantheismust. Ezek valamennyien magyarázói a megmagyarázhatatlannak, vagyis annak, mi a világ eredetére, első okaira és belső lényegére vonatkozik. A positiv philosophia, Pascal talpraesett szavai szerint, az arany közép. A tudományokból születve, ezek bölcs és üdvös resignatióját bírja, ha ugyan resignatióról beszélni lehet azon szilárd elhatározás mellett, mely szerint a természet realitását a legnagyobb szorgalommal tanulmányozni, a tanulmányokból a szellemet nemesítő és a társadalmat jobbitó tanokat szerezni szándékozunk.» («La philosophie positive» XIII. 157.) Midőn pedig Littre nagy pompával fölvetetett a szabadkőműves páholyba, ezen kérdésre: «Mily kötelmei vannak az embernek Isten iránt?» — így felelt:

«Egyetlen tudomány sem tagadja az első okot, mert egyik sem bukkant valaha olyasmire, mi azt kétségbe vonhatná; de egyik sem állít ily okot, mert egyik sem bukkant olyasmire, mi annak létét hebizonyítja. Minden tudomány a viszonylagosra van korlátozva. Mindenütt többé tovább nem viheto existentiákra és törvényekre akadunk, melyek lényegét nem ismerjük. Nem tagadjuk, hogy még ezek mögött más okok is rejlenek; de még sohasem juthattunk e túlsó oldalra. Mivel a tapasztalás odáig nem ér, őrizkedni fog minden tudomány, tulajdonítson valamely kutató saját személyét illetőleg bármely értéket is valamely történeti ténynek, vagy valamely philosophiai dogmának, — őrizkedni fog, mondom, minden tudomány saját törvényei és theoriái közé az első okság

valamely képzetét bevonni. Ez mindenkorra a theologia vagy a metaphysika számára tartatik fönn.» («La philosophie positive» XV. 164.)

Ezek az idézetek először is szörszálhasogatásra nem mutatnak, de másrészt teljesen meg is felelnek a positivismus fődogmája szellemének. Sokkal szerencsésebb Gruber akkor, midőn a tervezett új társadalom tevékenységéről írt Littré-féle értekezésből mutatja ki, mennyire előtérbe nyomul Littrénél a száraz philologus szellemirány. Littré ugyanis 1872-ben létesítette a «Société sociologique»-et, mely társaság azonban — annak daczára, hogy kiváló emberek voltak tagjai között, mint p. o. J. St. Mill is — csakhamar feloszlott. Legnevezetesebb nyilatkozata volt azon irat (Traité de sociologie), melyet Littré e társaságban felolvasott a sociológiáról. Gruber joggal hivatkozik Littré egykori tanítványára és munkatársára, André Poëy-re, ki azonban később orthodox positivista lett, s a ki szerint Littrének tervezete a sociológiáról nem egyéb, mint görög és latin szótörzsekből barbár módon összerakott szelentelen nomenclatura.

Littré philosophiai álláspontjának általános fejtegetésénél kiemeli azon ellentéteket, mik Littrét Comtetől elválasztják. Nyomatékkal hangsúlyozza, hogy Littré főmunkájában (A. Comte et la phil. p.) jobbra annak kimutatásával vesződik, hogy Comte philosophiai kifejlődésének második szaka teljesen ellentétben van az elsővel. Majd Littrének viszonyát Comte első philosophiai szakában előadott főtanaihoz fejtegeti és föltárni igyekszik, hogy Comte rendszerét Littré nemcsak kettészakítja, az egyiket a másikkal szembeállítván, hanem a C.-féle philosophia alaposzlopait is megtámadja. Így Gruber szerint Comte hírneves sociologiai törvényével, vagyis a theologiai, metaphysikai és positiv fejlődési fokok elméletével ellenkezik Littré törvénye «a négy életkor»-ról, mely szerint az első, őskorban, az emberiség a szükségletek uralma alatt áll; a másodikban

a vallás alatt, midőn a fejlődő morál az első polgári és valóságos intézményeket hozza létre; a harmadikban a művészet szükségletei, a föltámadt szépérzék az építkezéseket és költői műveket teremti meg; a negyedikben a tudomány szükségletei az értelmet, az abstract igazságok föl kutatására bírja. Kiemeli Gruber azt is, hogy Littré elveti C. agytheoriáját, a C.-féle positivismus egyik főjellemvonását, mely Gall theoriájára támaszkodik. Littré továbbá erkölcsanát a nemi ösztönre alapítja, melyet C. a «legzavaróbb egoistikus ösztön»-nek mondott (Comte: «Système de politique p.» IV. 287.), mely a lényegesen «altruistikus» jellegű morál legnagyobb akadályá. Gruber nézete szerint Littré utoljára a C.-féle positivismusból alig fogadott el egyebet, mint a következő három pontot: 1. a tudományok hierarchiáját; 2. az abstract és concret elkülönítését, és 3. minden kérdésbe jövő fogalom relativitását. Elfogadja a positiv módszert, de ezt is szűkebb térre korlátozza, mint Comte, mert míg ez a priori következtetéseket, és a priori levezetéseket, a mennyiben directe vagy indirecte tapasztalásra támaszkodnak, elfogad, addig Littré így nyilatkozik: «A positiv tudomány elismert alapelve az, hogy mi valót sem lehet okoskodással (raisonnement) biztosan megismerni. A világot nem lehet kigondolni, kiokoskodni; valahányszor létező dolgokról következtetünk, az előzményeket a tapasztalásból és nem fogalmainkból kell meritenünk. Egyébként az ilyen előzményekből levont következtetés valószínű, de sohasem bizonyos; csak akkor lesz bizonyos, ha a direct megfigyelés a valósággal megfelelőnek találja. Az a priori következtetések a positiv tudást nem gyarapíthatják. Minden positiv tudás csak a megfigyelésnek és tapasztalásnak átformálása (transformation). A tapasztalás mögött rejlő dolgokról, milyen a lélek, Isten, kezdet- és végök, a positiv philosophia mitsem állít és mitsem tagad.»¹

¹ Littré: Principes de philos. posit. (1868.) 49., 50., 70. l. V. ö. Littré: Paroles de philosophie positive (1859.), 33., 40. l.; La Phil. posit. I. 6.

Gruber arra helyezi a legfőbb súlyt, hogy Littrét úgy mutassa be, mint a ki C.-nál is konokabbul tagad mindent, mi nem az érzéklet dolga és a ki az érzékfölötti ismeretet, az érzéki tünemény mögött lappangó entitások tudását el nem ismeri, a ki az úgynevezett «magasabb» észbeli műveletek szükséges voltát nem méltányolja. Különösen sokat foglalkozik Littrének úgynevezett «megismerhetlen»-ével («Incognoscible»). Littré ugyanis ismételve hangsúlyozza, hogy a kezdet-és végokok kutatása meddő, haszontalan hiúság, mit a tapasztalás is bizonyít, mert jólehet ezekkel századokon keresztül foglalkoztak a legmélyebb elmék, de egy lépést sem haladtak előre. «A mélységek némák maradnak kérdéseinkre». Gruber Littré e nyilatkozataival ellenmondásban levőnek tartja Littré azon eljárását, mely szerint, jólehet a pozitív tudás körén kívül esőnek mondja a «megismerhetetlen»-t, de ennek mégis létet, realitást tulajdonít. Gruber szerint ugyanis még Littré sem képes a tünemények mögött rejlő valóság tudatából kibontakozni és minden vezérelve daczára az abszolút lény jelenlétét kénytelen — bár akkor ellenmondásba keveredik saját tanaival — mégis állítani.

Idézi Littré idevágó szavait: «A mi a pozitív tudás körén kívül esik — legyen bár anyagilag a korlátlan tér, világűr, vagy értelmileg az okok végtelenségbe merülő összefüggése, láncolata — az emberi értelem által el nem érhető. De az «elérhetetlen» nem azt akarja jelenteni, hogy semmi vagy hogy nem létezik (nul ou non existant). A megmérhetetlenség, úgy az anyagi, mint az értelmi, szoros kapcsolattal fűződik ismereteinkhez, s e szomszédság, ez összeköttetés által ugyanazon rendű pozitív ideává lesz. Hogy jobban fejezzem ki magamat: azáltal, hogy szellemünkben fölléptetjük és szellemünk előtt elvonultatjuk — kettős jelleggel tűnik föl előttünk a megmérhetetlenség: a valóság és az elérhetetlenség jeleivel. Szemünk elé egy oceán tárul, melynek hullámai partunkhoz

csapódnak, melynek behajózásához azonban sem csolnakunk, sem vitorlánk nincsen, de a melynek világos látománya épp oly üdvös, mint félelmetes.»¹ Gruber, Littré e híressé vált mondatát francziául is közli azon megjegyzéssel, hogy Littrét «Incognoscible»-jére kétségtelenül Spencer «Unknowable»-je vezette, és Gruber szerint mindkettő a legnagyobb mértékben félszeg, ellentmondásos alkotása a philosophiai képzelgéseknek.

További fejtegetéseiben Littrének a világról és lélekről szóló tanait mutatja be részletesen, annak bebizonyítására, hogy Littré materialista és determinista. Sokat idéz Littré erkölcsstani gondolataiból, melyek szerint a morál biológiai (physiologiai) alapon construálandó és az erkölcsi tünetnyek kettős forrásból, az egoismus alapjául szolgáló táplálkozási, vagyis önfentartási ösztönből és az altruismus forrásából, a fajfentartó nemi ösztönből vezetendők le. Az emberiség folytonos haladásával karöltve az altruismus hova-tovább kifejlődik, túlsúlyra jut és mint sympathia, jóindulat, jóság (bienfaisance) jelentkezik. Idézi Littré azon állítását is, mely szerint az erkölcsiség némi csirája már az állatoknál is föllelhető. Littrének a jog- és a jogtalanságra vonatkozó tétéleit adván elő, egyszersmind Littrének a vallásról szóló véleményét fejtegeti többrendbeli idézetben, melyek szerint a positivisumon belül a «vallás» alatt egyrészt a világ és ennek leánya, az emberiség fölött uralkodó természettörvények tanát, másrészt az ezen törvényekből kihozott morált kell érteni, mely morál magát a valódi kötelmeknek aláveti, a hiú és képzeleti köteleességek igája alól pedig megszabadítja. Az «emberiségnek a világ positiv felfogása által nyert vallásos symbolumát», melylyel Comte a régi vallásokat helyettesíti, Littré is elfogadja, de elveti annak a katholikus vallás mintájára Comte által készí-

¹ Aug. Comte et la philos. posit. 525. l.

tett szervezetét. A brahminismus, buddhismus, kereszténység, izlam Littré előtt egyformán hiú erőlködés, mely megelegettettnak hiszi magát az ismeretlen éjébe vetett pillantással. A történeti kifejlődést tekintve, a katolicismus áll legmagasabban. Atheista vagy pantheista sem akar lenni Littré, mert ezek nem emancipált szellemek, hanem bizonyos tekintetben szintén «theologusok», kik azt hiszik, azzal áltatják magukat, hogy a dolgok lényegével tisztában vannak. A csodákról, az állítólagosan természetfölötti tényekről Littré úgy nyilatkozik, hogy azok előtt, kik a természet rendjének és a világtörvényeknek a tapasztaláson alapuló eszméiben növekszenek föl, — azok előtt hiába beszélnek csodákról. Most csak azok előtt van csoda, kik már előzőleg is hisznek benne.

Az eredendő bűn tana Littré szerint oly színben mutatja be az istenséget, hogy a legkisebb emberi igazságosság és jószág mögött marad. Az egész genesis mythos, jólehet a biblia az emberiség legtiszteletreméltóbb könyve. Hogy az apostolok Jézust halála után látni hitték, az Littré munkatársa, Wyroutboff szerint collectiv hallucinatio volt. Littré pedig sz. Pál megtérését damaskusi útjában az idegkrisis oly fokával magyarázza, mint mely Comte-ot Clotild hatása folytán az emberiség-vallásához vezette.

A positivusnak egyik vezérelve az, hogy az összes emberi kifejlődés is szükségképpen törvényeknek van alávetve s a positivista társadalomtannak az a főtörekvése, hogy a socialis eseményeket épp oly biztosan előre kiszámíthassa és ezekre határozólag befolyhasson, mint kiszámítja és irányíthatja, módosíthatja a természeti jelenségeket. Comte föllállította azon törvényeket, melyek a socialis tüneményeket kormányozzák és melyeket minden jövő történeti kutatásban vezető csillagoknak kell tekintenünk. Gruber malitiosus ironiával jegyzi meg, hogy Littré, Comte ismeretes socialis törvényei nyomán nagyon furcsán látta előre az eseményeket.

E czélből idézi Littré következő mondását: «A természet-fölötti, a subjectiv képzetek. az isteni jog, a háború — folytonos csökkenésben vannak; a természetes, az objectiv képzetek, a népjog, az ipar pedig folytonosan gyarapodnak». 1850-ben e törvény alapján kijelenté Littré, hogy «immár mindörökre vége a nagy háborúskodások korának a nyugaton» és a tudomány fegyverei fogják a békét kieszközölni. 1878-ban «Conservation» stb. cz. művének második kiadásában azonban maga kénytelen megróni ez utópiát, melyet sociológiája koronája gyanánt emelt ki jelzett műve első kiadásában.

«E szerencsétlen lapok (az első kiadásban) folytonos ellenkezésbe jutottak az azóta lebhonyolult eseményekkel. Oly merészségről tanuskodnak, mely engem még most is, annyi év után, kínosan érint és kínos hatással van az olvasókra is, kik érzületük szerint vagy elvakultsággal vádolnak, vagy pedig szánakozva tekintenek reám. Alig jelentettem ki gyermekes enthusiasmusomban, hogy a katonai vereségeket jövőre az ipariak váltják föl, íme bekövetkezett Oroszország, Ausztria, Franciaország katonai leveretése.»¹ Bizony — jegyzi meg Gruber — még Littré dolgozószobája, a Páris közelében levő Ménille-Roi-ban sem maradt megkimélve az ellenséges katonák látogatásától és meggyőzhették őt jóslatának elhamarkodottságáról.

Littré tanépületének zárkövére, a humanitásra vonatkozó gondolatokból kimutatja Gruber, hogy Littrénél is az emberiség ideálja azon ideál, melyet, miként Comte, úgy ő is vallásos rajongással hirdet. Az emberiség a legfőbb lény. «Ez ideálnak kell uralkodnia egyedi, családi és társadalmi összes életünk fölött.»

Végre Littré philosophiájáról Prosper Richardtól szerkesztett és a «La phil. positif»-ben 1889. évben megjelent

¹ La phil. posit. XXI. 60. l.

«Katechismus»-t mutatja be és idézi a tekintélyes «Revue philosophique» megjegyzését, mely szerint e munka nem felel meg céljának — vagyis annak, hogy a tanokat azokkal ismeresse meg, kik a rendszerben még nem otthonosak, és mely megjegyzés szerint e mű «az erkölcsi tekintéllyel való sajnálatos visszaélés».

Az ítélet, a melyet Gruber, Littré philos. tevékenységéről mond, ezek után nem csoda, ha merőben kedvezőtlenül üt ki. Littré — úgymond — sem «mint Comte továbbfejlesztője», sem mint «egy iskola feje» érdemeket nem szerzett. A positivizmusnak csak külső héját hagyta meg és az egész rendszert csak a «positiv methodus»-ra korlátozta. Róla «mint egy philosophiai iskola fejről» sem lehet szó, mert tanai nincsenek: egyes, szórványos, összefüggéstelen, ingadozó és jórészt ellenmondásos nézetei pedig philosophiai tanokat nem alkothatnak. Voltak tervei, melyek szerint nagyobb philosophiai munkákat akart írni, de tervei dugába dőltek. Idézi Antoine-nek szavait, melyek szerint «ezáltal a tudomány és philosophia nem vesztett sokat. De ha az emberiség nem is köszönhet neki egyetlen önálló szellemi terméket, annál többet fordított és írt másokról. Kétségtelenül a francia nyelv szótárának szerkesztésében találta föl ideálját. Ez ugyanis azon előnyös helyzetbe hozta, hogy a cikkek egész tömegéről írhatott, melyek elrendezését az abc sorozata már megadta, és melyeknél nem kellett előbb még a philosophiai szempontok után kutatni. Hynemű munka, melynél a fődolog az eruditio, volt igazi hivatása a szorgalmas tudósnek». E jellemzéshez hozzáteszi, hogy Littré «philosophiai tevékenysége» nem annyira Comte, mint inkább Comte-né érdekeit és álláspontját képviselé és azért jogosan nevezik Comte orthodox hívei Comte nejét «a Littré-féle iskola nőpápája»-nak.

Littrét mint philosophust, Gruber «szánandó figurának» mondja, és mégis positivismusa oly fényes diadallal járta be

az egész világot és szellemi jelentősége oly dimenziókat nyert, minőre az újkor egyetlen philosophiai iránya sem tett szert. Nemcsak Franciaországban, hanem Spanyol- és Portugáliaországban, Német-, Angol-, Olaszországban, Ausztriában, Hollandiában, Belgiumban, Orosz- és Törökországban, a Skandináv északon, Észak-, Közép- és Dél-Amerikában, sőt Syriában, Armeniában és Japánban is elhatározó befolyásra és jobbára helyeslésre talált. Ennek okát Gruber a modern korszellemben, Littré egyéniségében és a «kulisszák mögött működő» szabadkőművesség támogatásában találja.

Korunk — úgymond — a természetvizsgálás, a technika, a kereskedelem és ipar korszaka ; jellemző sajáttsága az érzékelhető dolgoknak, az empiriainak egyoldalú túlbecsülésében és minden magasabb iránt való közönyében nyilatkozik. A komolyságot és mélységet nélkülöző sivár realizmus és empirismus figyelmére sem méltatja a legfontosabb életkérdéseket, az ember rendeltetését és hivatását érintő kérdéseket, ellenben a természetvizsgálat és a nyelvészeti kutatás minden, még oly jelentéktelen részletkérdésének is óriási fontosságot tulajdonít; a százados, dicső történetében kipróbált keresztény hitet egykedvűen eldobja, míg a divatos tudomány minden ostobaságai iránt hódolatteljes érzülettel, babonás hívással viselkedik. Minél nagyobb merészséggel lépnek föl az ily ostobaságok hirdetői és minél jobban tudnak dobálódzani phrasisokkal, — ily körülmények között, annál inkább számíthatnak sikerekre a tudományosnak és fölvilágosultnak látszani akaró, felületes, hiú közönségnél. Littré positivismusa is lényegében a korszellem ez irányának hízeleg, azért terjedt el annyira.

Kiválóan melengető fészekre a francia nemzeti jellemben talált a modern korszellem. A kezdeményezésre és irányadásra termett Franciaország úgy a külsőségek, mint a szellemi áramlatok terén a divat hazája. Nem pusztán esetlegesség az, hogy a XVIII. század deistikus-forradalmi philosophiája,

jólehet Angliában szülemlett meg, mégis Franciaországban jutott diadalra és Franciaországból szüremlett valamennyi civilisált államba, s innen kiindulva emelkedett nagy befolyásra: így a XIX. század positiv philosophiája is Franciaországból indult ki a világ meghódítására. Nem hiába nevezte Comte Párist a modern világ új metropolisának. Páris csakugyan a modern felvilágosultság metropolisává lett az egész világra nézve. Németország dicsekedhetik azzal, hogy a gondolkodók hazája; Anglia dicsőségének tarthatja, hogy az angolok fejezték ki legelőször az egész modern bölcselkedés vezérlő eszméit: a művelt világ tudatára e modern gondolatokat a francziák hozták; Franciaországból kiindulva jutottak csak a népek életében uralkodó befolyásra.

Annak is mélyebb oka van — mondja Gruber — hogy Littré, jólehet a philosophia terén dilettans volt, mégis előtérbe jutott és Comte hátra szorult. A XVIII. század philosophiájánál is a pálmát nem annak komoly és tudományos képviselői nyerték el, hanem a felületes és szép szellemű Voltaire.

A positivismus sikeréhez nem csekély mérvben hozzájárult a tagadhatatlanul sok erénnyel és rendkívüli jó tulajdonokkal megáldott Littré személyisége is. Csodálatraméltó volt szorgalma, törhetetlen munkássága. Rendesen egész éjén át dolgozott hajnali három óráig. Sokszor a lámpát azért oltá ki, mert munkáját már a reggeli nap sugarainál folytathatá. Nyolcz órakor rövid nyugalmát már megszünteté, hogy tollat ragadjon, melyet esti hatkor tartott ebédig le nem tett. Ezután újra héttől reggeli három óráig dolgozott napról napra. Remete nem tarthatott volna szigorúbb napi-rendet és csak így volt képes pl. oly munkát létrehozni, milyen az élő nyelvek világirodalmában páratlan s a tudományos világot hullámozásba hozott «Dictionnaire de la langue française» című, 1841-ben megkezdett és nyomtatásban 1863—1872-ben, továbbá 1878-ban megjelent öt kötetes munkája, melyhez foghatót talán csak a Grimm-testvérek

colossális «Deutsches Wörterbuch»-jában találunk. E könyv-óriás írott példánya 415,636 levélből áll, s ha egy hasábra volna nyomtatva, annak hossza a 37 kilométert meghaladná.¹ Littré azonkívül rendkívül igénytelen, szerény és a tudomány érdekeit mindenek fölé helyező ember volt. A tudós világban majdnem páratlan, szigorú önitélettel bírt, haladéktalan volt tévedései elismerésében, sürgős hibái jóvátevéseben. Nemcsak családja tagjai iránt viseltetett gyöngéd szeretettel, hanem részvétteljes szívvel volt a távolabb állók iránt is. Különösen gyönyörére szolgált, ha nyaralásakor a szegény paraszt népet orvosi segélyben részesíthetné, vagy ha alamizsnákkal őket megörvendeztethetné. A nyomorultak számára segélyt gyűjtött és kiválóan gyámolító az apáczáktól ajánlottakat. Ezért Lamartine unokanővére, Pierreklos-né. Littrét oly «szentnek nevezte, ki Istenben nem hisz». Megvolt továbbá benne mindazon tulajdonság, miket a «szabad gondolkozók» a modern bölcshatéknak tekintenek. Littrében megteremtve látjuk a szellem azon emancipációját, mely vallástalan meggyőződésének szilárdságában stoikus nyugalommal és előkelő közönnyel tekint le a hiábavaló vallási és metaphysikai torzsalkodásokra és mely «a szellem érettségét elérve», teljesen szakít mindennemű theologiai képzettel. Türelme híressé vált és családjában tanusított tolerantiája közmondásossá lett. Szigorúan katolikus neje, leányát Zsófiát buzgó katolikusnak nevelé. Az atyának kezdetben szándékában volt, hogy gyermekének serdültebb korában saját nézeteit fogja föltárni s azután az ítélni képes leányra bizza a választást, hogy szabadon válaszson atyja vagy anyja

¹ Lásd Littrének «Études et glanures pour faire suite à l'histoire de la langue française» című, 1880-ban megjelent művében «Comment j'ai fait mon Dictionnaire de la langue française» cz. kedves. szeretetreméltó csevegését, melyet 1881-ben (Lipcse, Friedrich) németre is lefordítottak.

vallása között. De midőn elérkezett a pillanat, lemondott szándékáról, mert úgy vélekedék, hogy «ily kísérlet nem ér fel azzal a sok könyvvel, melyeket bizonyára fakasztott volna». A legkisebb akadályt sem gördítette hű nejének és leányának vallásos gyakorlatai elé, és sohasem tett oly nyilatkozatot, mely jámbor, vallásos érületüket sertette volna, és mint neje kegyelettel említé, Littré a családi harmonia kedvéért áldozatokat hozott; hosszú életén át pl. szigorúan megtartá az egyházi böjtöt. Irataiban egyébként Littré többször hangsúlyozza, hogy ő nem azok számára ír, kik régi vallásukban még föllelik a lelki nyugalmat. Ő nem akarja becsempészni a kétely gyötrelmét a szívekbe, a meghasonlás csirájáta családokba, hanem azok számára akar menedékhelyet nyújtani, kik vallásos meggyőződéseiket elvesztvén, mintegy az utczára dobattak és szükségük van új szellemi otthonra.

A nyilvános életben is a türelem oly fokáról tett bizonyosságot, hogy ámulatba ejté a világot és különösen a katolikusok csodálatát és sympathiáját vívta ki «A modern moral türelemmel viseltetik az egész világ iránt és védelmébe veszi a katolikust is, ki senki iránt sem türelmes». «A positiv forradalomnak azon sajátsága van, hogy a vallásos proselytaságot jellemző erőszakoskodások és nyugalommegzavarások nélkül folyik le». A porosz cultusharczot is keményen elítélte, és bár határozott ellensége volt a jezsuitáknak és clerikálisoknak, mégis többször védelmébe vette ezeket a francia kormánynak ellenük alkalmazni óhajtott kivételes törvényei ellen. A vallásos meggyőződéseket — úgymond — nem kivételes hatalmi szabályokkal lehet erőszakosan elnyomni, hanem modern szellemi fegyverekkel, és ezek győzelméről Littré biztos vala.

Azon tekintélyt, melyre Littré egyénisége szeretetreméltóságával tett szert, növelték tudományos sikerei és az ezeket követő kitüntetések. Már 1844-ben Hippokratesről írt műve a tudományos akadémiába juttatá; szótára világhírvé tették.

1873-ban Dupanloup püspök tiltakozása daczára diadalmasan bevonult a francia akadémiaiba és Gambetta a positiv történet-philosophiának Littré számára szervezett tanszékére nevezte ki; majd a nemzetgyűlésnek tagja lett, végre pedig senator. A becsületrend keresztjét, valamint a Berlinből számára felajánlott pour le mérite rendjelt el nem fogadta és így Littré utóljára «a modern világ bálványa lett».

A Littré-féle positivismus elterjedését Gruber szerint nagyban előmozdította a szabadkőművesség támogatása is. (Gruber a «Chaîne d'union» (Juillet, 1875. p. 552. és köv.) és a «Monde maçonnique» (Juillet, 1875.) című szabadkőműves folyóiratok nyomán előadja, hogy Littré élteskorában, 1875. július 8-án a «La Clémente Amitié» páholyba oly ünnepélyesség között vétetett föl, milyen nem volt Voltaire fölvétele óta. Háromezer szabadkőműves, kik között voltak Gambetta és a köztársaság más nagyjai, zsúfoltságig megtöltötték a szabadkőműves-templomot (Rue Cadet 16.), hol Littré a positivismus tanait fejtegeté ezen szokásos kérdésre: «Mily kötelmei vannak az embernek Isten iránt?» Ugyanezen páholyban, ugyanazon napon «tekintette meg először a szabadkőműves fényt» — mint Gr. mondja — Jules Ferry is, ki a szabadkőműves-mester, Cousin fölszólítására, 1875. augusztus 8-án, a legközelebbi páholyülésben, Littré fölvetelének jelentőségét fejtegeté e cím alatt: «A szabadkőművesség, mint a positiv philosophia iskolája». E beszédében kijelenti, hogy Littrével a positivismus hivatalosan bevonult a szabadkőművesség kebelébe, bár azelőtt is belső, öntudatlan rokonság állott fenn kettőjük között és a szabadkőművesség positivista volt, a nélkül, hogy tudta volna. Majd a szabadkőművesség morálját azonosítja a positivismus moráljával, mely a theologia mankóját eldobva, minden vallás- és metaphysikai nézet-től függetlenül a szeretet, testvériség- és türelemből áll, és mely a socialis érzék fölkelésére, ápolására törekszik, nem

pusztán az alsóbb és felsőbb oktatás által nyújtott műveltség terjesztésével, hanem czélszerű törvényhozással és az egyesületi élettel is. A haladásra irányuló törekvés tekintetében is megegyezik a páholy a positivizmussal, mely az emberi haladás ösztönét tudományos rendszerbe iktatá. Erre irányultak Littré munkái is. Ha pedig át vagyunk hatva — folytatja tovább Jules Ferry — azon meggyőződéstől, hogy az emberiség folyton tovább halad és hogy a szeretet hova-tovább diadalmaskodik az egoismus felett; ha az emberiséget nem tekintjük többé eredendő bűnnel bemocskolt fajzatnak, mely fáradságosan hurczolja magát a siralmaknak könyektől áztatott völgyén keresztül, hanem nagy, végtelen menetnek, mely méltóságosan halad a fény felé: akkor a soha meg nem semmisülő, nagyságában folyton növekedő nagy lénynek, a magát megváltó és tökélyesítő emberiség integráló részének érezzük magunkat; akkor a teljes szabadságot elértük, mert felülemelkedtünk a haláltól való félelmen. Végül felhívja Ferry a jelenvoltak mennydörgésszerű helyeslése között testvéreit, hogy mindennemű beszédjük czélja gyanánt Littré egyszerű, de sokatmondó szavait használják: «Az egész morál e mondatban rejlik: tanítsatok magatokat, tanítsatok másokat!» Cousin az 1883. évi szabadkőműves-convent alkalmából rendezett banketten «élete legszebb emlékének tartja, hogy a század legnagyobb munkását (Littrét) a szabadkőművesek közé fölvette.¹

Littré Voltaire-t nyerte patronusául.

A solidaritas a positivismus és a szabadkőművesség között a nyilvános életben is jelentkezett. A szabadkőműves Gambetta, Franciaország akkori leghatalmasabb politikai személyisége, többször sikra szállt a positivismus érdekében,

¹ Adr. Leroux (P. Rosen): «La Franc-Maçonnerie sous la troisième République». Paris (Letouzey). 1886. I. c. vol. II. 198. l.

és Gruber idézi Gambetta két beszédét, melyek közül az egyiket 1873-ban Littré tiszteletére rendezett banketten tartotta és Littrét egekig magasztalta; egy ünnepély alkalmából 1881. április 21-én tartott második beszédében pedig az egész Sorbonne előtt Comte-ot «a XIX. század legnagyobb gondolkodójának» nevezte. «Egyedül a positivizmusban — mondá a többek között — találhatják föl a fiatalok a szükségleteiknek megfelelő philosophiát».

Gruber a francia társadalom keresztyénellenes voltát, a kórházak és iskolák elvilágiasítását (laïcisation) stb. szintén a positivizmus elterjedése eredményének véli.

1872. év óta Littré egészségét napról napra jobban megtámadta a láz, a makacs katarrhus és a rheuma; az orvosi művészet a tudós lassan elomló testével szemben tehetetlennek bizonyult és Littré jobbára a szobát őrizte: a karszékhez volt lánczolva. Hosszas, fájdalmas betegsége alatt nem szünteté meg tudományos munkásságát és most már figyelemmel fordult a «magasabb kérdések felé is» — mondja Gruber. «Pour la dernière fois» cz. értekezésében azt írja, hogy «nem igen vonakodik a régi dolgokra (vallásiakra hallgatni, melyek még mindig szólnak lelkéhez s szemére hányják hűtlenségét». Majd a történelmi evolúció nevében kijelenti, hogy ő «nem absolut megvetője a keresztyénségnek, hanem elismeri annak előnyeit és jótékony befolyását». Mindazáltal azzal végzi elmélkedését, hogy positivizmusához hiven ragaszkodik

Betegségében nagy vigasztalására szolgált, a Littré szerint, iránta angyaljóságú jezsuita atyának, Millériot-nak gyakori látogatása. Ennek halála után — mit Littré magára nézve nagy veszteségnek mond — a szt. Ágostonról nevezett plébánia vicarius, Huvelin abbé látogatta.

Nagy érdekléssel olvasta egy másik jezsuitának, a párisi commune egyik áldozatának, Olivaint-nak élettörténetét is, ki

hasonló neveltetésben részesült, mint L., és ki később vallásatlanságából kibontakozva, a katolikus vallásban találta föl legnagyobb üdvét. Hogy mi történt ezek után lelkében, arról biztosat nem tudhatunk; de valószínű — mondja Gruber, hogy igazuk volt azon lapoknak, melyek Littré halála után hirdetek, hogy halálos ágyán a keresztség szentségében részesült. Gruber «illetékes helyekről» nyert értesítései, szemben Littré egykori szellemrokonainak makacs tagadásaival, megerősítik azt, hogy Littré halála előtt «teljes tudattal és szabad elhatározással» fölvette a keresztséget, melyre Huvelin abbé bizonyítása szerint elő volt készítve. Megtérését bizonyítja az egyházi szertartás szerint való eltemetése is. Meghalt 1881. június 2-án.¹

Temetésénél oly botrányt okoztak a nagy számmal megjelent szabadkőművesek — mondja Gr. — hogy világosan látni lehetett, mily kétes társaságba keveredett a «tudós» és «finom műveltségű» Littré azáltal, hogy a szabadkőműves páholyba lépett. Littré családja kérte, hogy szabadkőműves beszédek ne tartsanak, és mégis a «La Clémentine Amitié» páholy első felügyelője, Galopin így szólt: «Jövök a pozitív philosophia nevében, hogy a szabadkőművesség jogait reklamáljam. Megcsaltak bennünket, hogy elraboljanak tégedet a gondolkodó emberiségtől. De a jövő majd ítélni fog elleneink és elleneid fölött. Mester! mi meg fogunk téged boszúlni, a menyében gyermekeinkkel műveidet fogjuk olvastatni». Másodszor

¹ Egy másik jezsuita, Velics László, a «Katholikus Szemlé»-ben (1890. IV. k. III. füzet) szintén írt, Gruberrel sok tekintetben megegyező értekezést Littréről és kijelenti, hogy a megtérésre vonatkozó adatait Soehlin Leo rendtársa közvetítésével egyenesen Littré nejének köszöni. Azt pedig, hogy a nyolczvan éves aggastyánt napjainak végén mégis elérte «a lelket földerítő kegysugár» és hogy «a fájdalom óráiban Istenhez emelé szemeit» — annak tulajdonítja, mert míg Littré arczának verejtékével a tudás épületein dolgozott, addig neje közel ötven éven át és leánya szakadatlanul folytatott imádságban az oltár előtt könyveiket hullatak érte.

Wyrouboff tiltakozott Littré megtérése ellen. ennek nyitott sirjánál. Az egész szertartás alatt ily kiáltások hallatszottak: «Le a papi csuhával! Tetemrablók! El a szenteltvíz-hintővel!»

Ezzel azonban nem elégedtek meg a szabadkőművesek, hanem a francia Nagy-Orient évi congressusa alkalmából, 1881. év szept. 15-én Littré iránti kegyeletből emlékünnepe-lyt rendeztek, melyre a vidékről 200 mester érkezett s melyen azt hangoztatták, hogy Littré megtérése a clericalisok találmánya, egyházi eltemettetése pedig hullacsempészet.

Halalos gyűlöletre valló erős kifakadásokkal a szabadkőművesség ellen végzi be Gruber e fejezetet és áttér a Littré-féle positivismus sorsának vázolására Littré halála után.

Már halála után két évre megszűnt a Littré által positivismusa elterjesztésére alapított folyóirat, a «La Pihlos. positive», mert a közönség nem gyámolítja. Gr. idézi a többek között P. Laffitte-nek véleményét e folyóirat megszűnte fölött; «A theologiai nézeteknek egyszerű kizárásával és azon kecsgetéssel, hogy organikus tanokat kapunk, a közönséget nem lehet kielégíteni. Csak két év mult el a könyvek porában eltemetkezett ezen lexikograph halála óta és ime ki gondol most már reá?»¹ E. Antoine hozzáteszi: «Franciaország és nyugot kiszámíthatják azon rengeteg károkat, miket ezen, a mindkét világrész democratiája által, a philosophiai köztársaság élére állított academikus szélkakas okozott». Gruber szerint a legtalálóbban a «Les amis bienfaisants» páholyban Bourdin fejtette meg azt, hogy miért vesztette el oly hamar büverejét e positivismus.

«A positivismus kitünő hadi eszköz a háborúban. A végeleges győzelem után azonban csakhamar a többi kihalt bölcselkedések mintájára a sötétkamrába vettetik. A Littré-

¹ 35e' Circulaire adressée a chaque coopérateur du libre subsidie institué par A. Comte pour le sacerdoce de l'Humanité. 1883. 10. 1.

féle iskolának azonkívül megvan eredeti bűne: iskolatudós-nak alkotása és születésétől kezdve pedans. Ha szórszálhasogatók akarunk lenni, bizonyíthatjuk, hogy a collectivismus nem communismus, a positivismus pedig a materialismustól oly messzire esik, mint az ég a földtől. Mi kőműves-kunyhóinkban ily szórszálhasogatásokra nem ügyelünk. Mi átengedjük a casuistáknak a szórszál négyrésztre osztásának gyönyörét.

Litré tanítványa, Galopin, a 200 szabadkőműves mester jelenlétében megtartott jelzett ünnepélyen halotti beszédével kiegészíti a fönnebbieket:

«A positiv philosophia a jövő vallása. Midőn «religió»-ról szólok, értetek engem testvérek a nélkül, hogy magyarázatokba bocsátkoznám, mert jól tudjátok, hogy nincs vallásom. Én a tudományos, a bebizonyított vallás híve vagyok, melyet minden iskolánkban tanítani kell, hogy jövőre a vallás nélküli morálnak, egy tiszta és észleges erkölcsannak alapjait megvethessük. A papok azt mondják: Vallás nélkül nincs morál. Tévedés ez! Ha hiányzik a morál, ennek az az oka, hogy vallások vannak!»

Látszik ebből, hogy a keresztényellenes körök nem annyira a Litré sajátos tanaival törődtek, hanem csak azért érdekelte őket Litré, most megvult azon képessége, hogy «hadi-szerű» használhatták a vallás ellen. — mondja Gruber. E képesség azonban nem annyira tanaiban, mint inkább annak híres nevében állott, ki azokat előadta. E név viselőjének letüntével nem sokat adtak e név viselője által hirdetett positivismusra. A szabadkőművesek készek épp úgy támogatni Comte orthodox iskolájának vallásos positivismusát, vagy az angol és olasz positivismust, mint a Litré-félet, ha ezek jó eszközöknek mutatkoznak a valláselleni harcban.

Gruber egész eljárásában Litré iránt, mint philosophus iránt igazságtalan. Először szembeállítja Comte-tal, kimutatni

törekedvén, hogy Littré Comte tanácsától eltért, azután pedig Littrét «szánandó figurának» mondja.

Littré, az igaz, hogy nem volt önálló philosophus, de érdemét ő maga is abban kereste és találta föl, hogy Comte positivismusát a világgal megismertette. E tekintetben páratlan tevékenységet fejtett ki és a világ tőle tanulta megismerni Comte philosophiai tanait. Ebben áll philosophiai érdeme.

A mi eltérését Comte tanától illeti, ezek lényegtelenek és Gruber nagyítja, fölfújja, túlozza azokat és oly ellentétet igyekszik kimutatni, a mely nem áll. Littré hatalmas szövetségese, jobban mondva zászlóvivője volt a positiv philosophiának. Annyi tény, hogy Comte-ot kettémetszette, állítván, hogy Comte második korszakában, philosophiájának az emberiség vallásává való átalakítása folytán eredeti tanaival meghasonlott; de ha nem is ért egyet azon egyszerű erőmegfeszítésekkel, mikkel Comte egy utópiát akart megvalósítani és mikkel philosophiai tanait vallásos szertartásokba burkoltan igyekvék a nép szívéhez közelebb juttatni és a társadalmat akarta átalakítani, de a positivismusnak, mint philosophiának minden lényeges tételével Littré megegyezett. Célja egy volt a positiv philosophiával; ugyanis a positiv tudomány valamennyi fensőbb általánosságainak egy összhangzó, hierarchikus tanegészbe való szervezése a positiv módszer alkalmazása által és az ismerés köréből minden theologiai és metaphysikai felfogásnak, gondolkodásmódnak teljes kizárása. Ő is azt tartotta, hogy a physikai tudományokban bámulatos eredményesnek mutatkozott módszert ki kell terjeszteni a kutatás minden terére és a positiv tudományt egyöntetű tanegészszé, philosophiává kell összeszőni. Azt a tételt is vallotta, hogy a tünemények különböző csoportjai egymásután estek a positiv uralom alá és az egyes csoportok azon mérvben öltöttek föl tudományos jellemet, a mily arányban szabadultak föl a theologiai és metaphysikai befolyás alól, és

azon mértékben érik el tökéletességüket és teljességüket, minél inkább kerülnek a positiv módszer alá. Ő is, mint Comte, mélyen érzi, hogy a különböző tudományok egymagukban nem elégségesek és szükség van egy egyetemes philosophiára, mely azokat összekapcsolja. Ő elfogadta Comte összetételezését, mert jobbat, melyet helyére lehetne tenni, nem ismert. Ő elismerte Comte philosophiájának lényeges jellemét, mely szerint Comte az eddigi szervetlen positivismust szervezte. a valóságos tudást rendszeresítette és oly általános tant állított föl, mely minden tudást képes felölelni, és hogy Comte előtt az általános elmélődés — mint Lewes mondja — csak a theologia és metaphysika körében mozgott, arészleges elmélődés pedig az egyes positiv tudományoké volt. Comte és utána Littré a tudományos elmélődést általánossá tette; a theologiai és metaphysikai gondolkodást pedig az emberi elme történetében fokokká tette. E tanokat nem ingatják meg sem azok a jelenségek, miket Gruber az elaggott Littré haldoklásáról közöl, sem azok a nyilatkozatok, miket Gruber néhány szabadkőműves szájába ad. A positivismus tudományos oldala csak a philosophiai megismerés köréből zárja ki a vallást és a tapasztalást meghaladó dolgokat a hívésre bizza, szabadságára hagyván mindenkinek, hogy szellemének szervezete és keblének lelkülete szerint megalkothassa hívési ügyeit. A positivismus, midőn az ismeretek rendezéséről beszél, körültekintő óvatossággal csak arra szorítkozik, a mit meg lehet ismerni. A positivismus csak a tényleges törvényekkel foglalkozik, melyek a tüneményeket szabályozzák; ezek fölfedezése, kölcsönös összefüggésük kimutatása — a tudás egyedüli föladata. Az eredő és végokok, tehetségeink alkatánál fogva, számunkra megközelíthetlennék. Ezeket Comte és Littré kizárják a philosophiából; nem állítják, de nem is tagadják ezek meglétét, de azt állítják — mint Lewes mondja — hogy meglétükre való pusztá hivatkozással a tünemények törvé-

nyeibe belátást nem nyerhetünk. Littré positivismusa azonban nem rontja el azok gyönyörét, kik élvezetet s megnyugvást találnak abban, hogy az észlelést meghaladó körökben is működtetik szellemöket; de tiltakozik az ellen, hogy az ily úton nyert gondolatokat a philosophia részeivé tegyék. Littré is azt akarja, mit Bacon akart: a vallásnak elkülönítését a philosophiától, a mit lehet helyeselni vagy elvetni, de nem lehet vallástalanságnak kikiáltani.

Gruber türelmetlen elme; reá nézve terhes az ismeret korlátozása; ő is — mint Lewes szerint igen sokan — a tapasztaláson kívül más ismerési eszközöket is szeretne, és az emberi tehetségnél nagyobb valamit, egy titkos ismerési eszközt, ezért azután a positivismusnak még ártatlan képviselőit is azok közé sorolja, kik — mint egyik társa mondja — «győzelemittas Bachusként lengetik az áltudás zászlaját», követőiket pedig úgy jellemzi, «mint Bachus diadalkocsija mellett mámoros fővel csörtető thyrphorokat».

Dr. Buday József.

REAL-UNIO VAGY PERSONAL-UNIO ?

A dualismus mögöttünk hagyott első negyedszázada újabb közjogunk, jobban mondva : annak intézményileg megtestesült újabb rendszere commentálásában kevés figyelemre-méltót producált. A kiegyezés alapvető műve nem egy oldalról szorul még tudományos megvilágításra, sőt kiegészítésre. s még mindig várja rendszeres feldolgozóját. Nincs kétség benne, hogy ha állami létünk sarkalatos kérdéseinek állam-philosophiai magaslaton való tárgyalása nálunk buzgóbb művelőkre találna, ennek hatása kiterjedne a gyakorlati politika irányeszméire is, és sok félreértést oszlatna el. Ma már minden józan politikus belátja, hogy a közjogi helyzet végleges tisztázása többé el nem odázható, s hogy monarchiánk s benne Magyarország politikai fejlődése szilárd alapot mindaddig nem nyerhet, míg bizonyos kérdések végleg eldöntve nincsenek, s míg annak a rendszernek, mely a dualismus intézményében öltött testet, benső természete, exigentiái és postulatumai szigorúan a tudomány elvei világánál meghatározva s minden oldalú vonatkozásaiban feltárva nincsenek. Ha egy gép kezelésére csak az lehet hivatva, ki annak legrejtettebb mechanizmusát, rugói és kerekei összetételét s a physikai törvényeket, melyeknek azok engedelmeskednek. teljes részletességgel ismeri: úgy ebben az állam természete éppen nem különbözik egy gépezetétől, s a kik annak kor-